

รูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาขั้นพื้นฐาน*

MODEL OF DHAMMATIPPATAI SCHOOL OF PRIMARY SCHOOLS UNDER THE
OFFICE OF THE BASIC EDUCATION COMMISSION

¹ทศพร น้อยสุขะ Thodsaporn Noysukka, ²บุญเชิด ชำนิศาสตร์ Booncherd Chumnisart,
³พีรวัฒน์ ชัยสุข Peravat Chaisuk

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
Corresponding Author E-mail: surachaihongtrakool@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นงานวิจัยแบบผสมวิธีด้วยการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนการวิจัย 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ใช้แบบสอบถามกลุ่มตัวอย่าง 327 คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติ ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ขั้นตอนที่ 2 พัฒนารูปแบบ ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 10 คน ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และ ขั้นตอนที่ 3 เสนอรูปแบบ ด้วยสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ 10 รูป/คน ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ส่วนนำ คือ สภาพแวดล้อม นโยบาย วิสัยทัศน์ พันธกิจ หลักการ วัตถุประสงค์ ส่วนที่ 2 ตัวแบบ ได้แก่ ระบบงาน คือ องค์กรประกอบของ ประชาธิปไตย 3 ด้าน กิจกรรมการเรียนรู้ กระบวนการจัดการเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียน ส่วนที่ 3 ขั้นตอนการนำไปใช้ คือ โครงสร้าง การตัดสินใจ และ แนวทางการประเมิน รายงานผลตามแผน โครงการ กิจกรรมที่มอบหมายให้ดำเนินการ จัดกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆ ฝึกปฏิบัติประชาธิปไตย ในโรงเรียน ประยุกต์ใช้และขยายผลประชาธิปไตยในชุมชน กิจกรรมที่เป็นนวัตกรรม และส่วนที่ 4 เงื่อนไข ความสำเร็จ โดยบูรณาการหลักสาราณียธรรม 6 ตามองค์ความรู้ “CAES Model” โรงเรียนธรรมาธิปไตย

คำสำคัญ: รูปแบบ, โรงเรียนธรรมาธิปไตย, โรงเรียนประถมศึกษา

Abstract

This research paper aims to propose a model of Dhammatippatai School of Primary Schools Under the Office of the Basic Education Commission. Mixed methods research was designed and combined methods with quantitative research and qualitative research. There are 3 research steps which are: Step 1: Study at Dhammatippatai School of primary school Under the Office of the Basic Education Commission. A questionnaire from 327 subjects was used to analyze data by statistical data such as frequency, percentage, mean, and standard deviation, Step 2: The model was developed by interviewing 10 key informants. Data was analyzed by content analysis, and Step 3: propose the model with a discussion group of 10 experts / person, data was analyzed by content analyzing. The model of Dhammatippatai School of primary schools under the Office of the Basic Education Commission consisted of 4 parts; Part 1 is the leading consisting of environment, policy, vision, mission, principle, and objective. Part 2 is the model consisting of the work system, three elements of democracy, learning activities and management process in democratic development in school. Part 3 is the implementation process consisting of structures, decision making, assessment guidelines report according to the plan, project, activities assigned to perform, learning process in learning groups, democratic practice in schools, application and expansion the results of democracy in the community, and innovative activities. Part 4 is conditions for success integrated with the 6 principles of Saraniyadhamma according to the “CAES Model”.

Keywords: Model, Dhammatippatai School, Primary Schools

บทนำ

ประเทศไทยเริ่มมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 นับเป็นเวลากว่า 87 ปีมาแล้ว ดังเห็นได้จากรัฐธรรมนูญหลายฉบับได้บัญญัติแนวนโยบายด้านการส่งเสริมและให้การศึกษาแก่ประชาชนเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองและการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รวมทั้งส่งเสริมให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริตและเที่ยงธรรม (สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2551) แต่ทว่าในขณะที่ผลการศึกษา (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (วปส.), 2556) พบว่า ประชาธิปไตยที่ได้สร้างกันมาเริ่มถูกตั้งคำถามตามมามากมายว่า สิ่งที่ได้รับการปลูกฝังหรือพัฒนามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 นั้นเป็นแนวทางที่ถูกต้องจริงหรือไม่ เพราะสิ่งที่ตามมามากมายนั้นคือความขัดแย้งเป็นทวีคูณมากยิ่งขึ้น ทั้งที่กระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกตั้งที่นับวันจะได้รับความสนใจจากผู้มีสิทธิเลือกตั้งมากยิ่งขึ้น โดยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2562 ที่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งเข้าคูหาเพื่อลงคะแนนเสียงเกินครึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิออกเสียงทั่วประเทศ คิดเป็น ร้อยละ 74.69 (สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2563) ของผู้มีสิทธิออกเสียงทั้งหมดซึ่งถือว่าประชาชนมีความสนใจและตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น

สถานศึกษาเป็นสถาบันหลักในด้านการพัฒนาประชาธิปไตยไปสู่ครรลองที่ดีตามที่สังคมพึงปรารถนาการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนจึงมีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำวิถีประชาธิปไตยมากล่อมเกลามาในสถานศึกษา (สิทธิ์ โภธิแทน, 2554) โดยเริ่มตั้งแต่ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานภายใต้หลัก 3 หลัก คือ 1) การวางธรรม คือ การเคารพในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในทุกโอกาสปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมวัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงาม 2) ปัญญาธรรม คือ การส่งเสริมให้นักเรียนไม่ถือตนเป็นใหญ่ รู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ยอมรับและปฏิบัติตามมติของเสียงข้างมากใช้เหตุผลในการรับฟังคนอื่น และ 3) สามัคคีธรรม คือ การร่วมมือกันในการเรียนรู้หรือการทำงาน โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ได้แก่ การวางแผนการทำงาน การทำงานด้วยความตั้งใจและรับผิดชอบต่องาน ยึดถือประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน รู้จักการประนีประนอมการแบ่งปันกันและกัน การประสานงานกันเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกของนักเรียนให้ยึดมั่นในวิถีประชาธิปไตย รู้จักรับฟัง รวมทั้งเคารพสิทธิของผู้อื่น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2551)

ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 3 พ.ศ.2553 มาตรา 7 ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ดังนั้น การส่งเสริมแนวความคิดประชาธิปไตยที่ถูกต้องนั้นจะต้องเริ่มมาจากตั้งแต่วัยเด็กและโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งในการปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตยที่ดีต่อเยาวชนของชาติซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเติบโตของระบอบประชาธิปไตย โดยยึดหลักความมีเหตุผลยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างจากผู้อื่น (ราชกิจจานุเบกษา, 2553)

การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเป็นการเมืองที่ได้รับการยอมรับว่ามีจุดบกพร่องน้อยกว่าการเมืองระบอบอื่น เพราะเป็นการเมืองที่อยู่บนพื้นฐานการเคารพในสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ ปัญหาต่างๆ ในสังคมจะได้รับการปรับปรุงแก้ไขด้วยการมีส่วนร่วมของคนทุกภาคส่วน เหตุนี้ การพัฒนาให้คนในสังคมปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตยจะให้ประสบความสำเร็จและยั่งยืนต้องอาศัยกระบวนการอบรมกล่อมเกลามาทางสังคม (Socialization) ที่ยาวนานและมีความต่อเนื่องที่สำคัญที่สุดคือต้องเริ่มต้นตั้งแต่วัยเด็กและเยาวชน กระบวนการจัดการเรียนรู้อันนี้ คือ ต้องทำ

ให้เกิดผล ทั้ง 3 ด้าน คือ 1) มีความรู้ที่ถูกต้องในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข 2) มีเจตคติที่ดีต่อองค์ประกอบต่างๆ ของการเมืองในระบบประชาธิปไตย 3) มีทักษะในการปฏิบัติตนและอยู่ร่วมกับผู้อื่นตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย การจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียน ครูจึงต้องใช้หลักประชาธิปไตยที่จะต้องจัดการเรียนรู้ให้นักเรียนเกิดการปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตประชาธิปไตย โดยครูเป็นต้นแบบของการปฏิบัติวิถีชีวิตประชาธิปไตยด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความมีส่วนร่วมของครู นักเรียน และชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยมีแกนนำชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรการเรียนเพื่อให้เกิดการศึกษาที่เข้าถึงวิถีของชุมชน เพราะโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน นักเรียน คือ ลูกหลานของชุมชนที่ต้องใช้ชีวิตในชุมชน (สมหมาย จันทรเรือง, 2563)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการนำหลักธรรมาธิปไตยในพุทธศาสนามาบูรณาการร่วมกับหลักประชาธิปไตยในการเรียนการสอนให้กับนักเรียนในโรงเรียนเพื่อเป็นการปลูกฝังหลักธรรมาธิปไตยให้นักเรียนสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และสามารถสร้างเด็กและเยาวชนให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรมาธิปไตยเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณธรรมในสังคมไทยอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อเสนอรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methodology Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงปริมาณกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีแหล่งข้อมูลเป็นหนังสือ บทความ ตำรา งานวิจัย website มีเครื่องมือเป็นแบบศึกษาเอกสาร และวิเคราะห์ข้อมูลการวิเคราะห์เนื้อหา

2. ใช้แบบสอบถามเกี่ยวกับโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน แจกกลุ่มตัวอย่างการวิจัยที่เป็นผู้บริหารและครู จำนวน 327 คน ใช้วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่างด้วยการเปิดตารางของ Krejcie & Morgan (อ้างใน ธานินทร์ ศิลป์จารุ, 2552) มีเครื่องมือเป็นแบบสอบถาม และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพื้นฐาน คือ ค่าร้อยละ ค่าความถี่ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ขั้นตอนที่ 2 พัฒนารูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1. วิเคราะห์เอกสารเกี่ยวข้องกับรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ใช้การวิเคราะห์เอกสารที่เป็นหนังสือ ตำรา บทความ วารสาร งานวิจัย และเว็บไซต์ มีเครื่องมือวิจัยเป็นแบบการศึกษาเอกสาร และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา

2. การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 คน ด้วยการเลือกแบบเจาะจง โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ 1) เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน 2) สำเร็จการศึกษาปริญญาโท มีเครื่องมือวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาตามแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง

ขั้นตอนที่ 3 เสนอรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1. การยกร่างรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีแหล่งข้อมูลเป็นเอกสารวัตถุประสงค์ และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา

2. การจัดสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูป/คน ด้วยการเลือกแบบเจาะจง โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ 1) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านการบริหารการศึกษา 2) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านหลักธรรมาธิปไตยทางพระพุทธศาสนา มีเครื่องมือเป็นแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาตามแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม

สรุปผลการวิจัย

รูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 4 ส่วน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนนำ

1. สภาพแวดล้อม (Environment) สภาพทั่วไปที่มีผลต่อการนำเอารูปแบบไปใช้ คือ สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกต้องเอื้ออำนวย เช่น หลักสูตร นโยบาย วัฒนธรรม พันธกิจของโรงเรียนประถมศึกษา เป็นต้น

2. หลักการ (Principle) แนวคิดพื้นฐานและเงื่อนไขการนำไปใช้ เงื่อนไขที่จะทำให้การนำรูปแบบไปใช้ประสบผลสำเร็จ และข้อระมัดระวังเพื่อป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น โดยได้แก่ หลักการของประชาธิปไตย ดังนี้

1. อำนาจอธิปไตยเป็นของทุกคน (popular sovereignty) ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย คือระบบที่ทุกคนมีอำนาจอธิปไตย มีการเลือกตั้งเพื่อคัดเลือกคนที่เหมาะสมในการบริหารจัดการสถานศึกษา

2. สิทธิเสรีภาพ (right and freedom) เป็นหัวใจสำคัญของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยสิทธิดังกล่าวต้องกำหนดในรัฐธรรมนูญและการบังคับกฎหมาย กฎระเบียบของสถานศึกษา

3. ความเสมอภาค (equality) ความเสมอภาคภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยถือว่าทุกคนเสมอภาคเท่ากันหมด หนึ่งคนมีสิทธิลงคะแนนเสียงได้หนึ่งเสียง (one man one vote) ความเสมอภาคดังกล่าวนี้หมายถึงความเสมอภาคทางการเมืองและ ความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย (equality before the law)

4. หลักนิติธรรม (the rule of law) การใช้กฎหมายในการบริหารสถานศึกษา

5. ค่านิยมและจิตวิญญาณความเป็นประชาธิปไตย (the democratic ethos) ค่านิยมที่ได้รับการอบรมตั้งแต่ครอบครัว สถาบันการศึกษาและทางสังคมให้มี ความเชื่อละศรัทธาในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมีพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตย

6. ความอดทนอดกลั้น (tolerance) ความใจกว้าง (open mindedness) และความมีน้ำใจนักกีฬา (sporting spirit)

7. ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยคือกรรมวิธี (means) เพื่อเป้าหมายทางการบริหาร แต่ขณะเดียวกันระบอบประชาธิปไตยก็เป็นเป้าหมายอันสูงส่ง

8. ผู้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารระดับสูงโดยตระหนักว่าตนเองต้องบริหารเพื่อให้ครู นักเรียน ผู้ปกครองเกิดประโยชน์สูงสุด

ส่วนที่ 2 ตัวแบบ

1. ระบบงาน (System) การทำงานร่วมกันของระบบเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของรูปแบบที่กำหนดไว้ ได้แก่ องค์ประกอบของประชาธิปไตย 3 ด้าน ได้แก่

1. ด้านหลักสูตรสถานศึกษาที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตย ได้แก่ 1) ผู้เรียนปฏิบัติตามสิทธิของตนเองและเคารพสิทธิของผู้อื่นในการเล่นเป็นกลุ่ม 2) ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของประชาธิปไตยและมีพฤติกรรม ของความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย 3) ผู้เรียนให้ความร่วมมือกับผู้อื่นด้วยความเต็มใจจนงานประสบความสำเร็จ 4) จัดการเรียนการสอนตามเป้าหมายในการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน 5) การปลูกฝังค่านิยมด้านประชาธิปไตยให้กับนักเรียนเคารพกฎกติกา เคารพสิทธิของตนเองและผู้อื่น เคารพความคิดเห็น ยอมรับฟังความเห็นต่าง อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและสร้างสรรค์ 6) ประยุกต์นำหลักธรรมมาใช้กับประชาธิปไตยตามหลักสูตรอย่างเหมาะสมกับวัยและระดับการศึกษา เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษา

2. ด้านการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน ได้แก่ 1) ส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมที่มุ่งเน้นกระบวนการกลุ่ม และการปฏิบัติจริง 2) ส่งเสริมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการรวบรวมประเมินผลกิจกรรมสรุปและรายงาน 3) มีการจัดกิจกรรมทำความสะอาดอาคารสถานที่และบทบาทของโรงเรียนในการสร้างเสริมประชาธิปไตยในชุมชน 4) จัดกิจกรรมเพื่อการรู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ การเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ โรงเรียนมีโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่ได้ดำเนินการเพื่อสนับสนุน 5) จัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับบริบทของสถานศึกษาและชุมชน กิจกรรมประชาธิปไตยลงสู่ชุมชน การส่งเสริมกิจกรรมสร้างสำนึกความรักชาติ นำหลักธรรมาภิบาลมาใช้ในการบริหารจัดการสถานศึกษา

3. ด้านการจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมประชาธิปไตย ได้แก่ 1) นักเรียนมีอิสระในการแสดงออกทางด้านความคิดและการกระทำ 2) ห้องเรียนตลอดถึงบริเวณโรงเรียนมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย 3) ชุมชนมีส่วนร่วมในการส่งเสริมประชาธิปไตยของโรงเรียน 4) จัดบริเวณโรงเรียน อาคารเรียน อาคารประกอบห้องเรียน ห้องประกอบ ครุภัณฑ์ และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่คำนึงถึงความสะอาด สดชื่น ร่มรื่น สวยงาม 5) จัดสภาพแวดล้อมด้านวิชาการ ได้แก่ การจัดสภาพแวดล้อมเสริมทางการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน 6) ส่งเสริมความสัมพันธ์ สร้างเครือข่าย ระหว่างบุคลากรในโรงเรียนการส่งเสริมความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงาน 7) ครูปฏิบัติตามหลักประชาธิปไตยเป็นตัวอย่าง แบบอย่างให้กับนักเรียน โรงเรียนจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน

2. กระบวนการจัดการ (Management Process) วิธีการดำเนินงานกิจกรรม และอื่นๆ ที่ต้องดำเนินการเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของรูปแบบ ได้แก่ การดำเนินการพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียน กำหนดการดำเนินการพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียน เน้นกิจกรรมในเชิงปฏิบัติการที่เกิดจากการร่วมคิดของผู้ร่วมดำเนินการ โดยมีการดำเนินกิจกรรมดังนี้ 1) จัดการศึกษาตามหลักสูตร ให้สนองตอบมาตรฐานการเรียนรู้ เป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจในภาคทฤษฎีเกี่ยวกับประชาธิปไตย ความรับผิดชอบต่อสังคม ความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคมและจิตสำนึกประชาธิปไตย โดยมีสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นแกนส่งเสริมให้บูรณาการการเรียนรู้ไปยังกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่นตามความเหมาะสม 2) จัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เพื่อปลูกฝังสร้างเสริมพฤติกรรม และคุณลักษณะที่เป็นประชาธิปไตย คือ มีปัญญาธรรม คารวะธรรม และสามัคคีธรรมอย่างเหมาะสมกับวัยและระดับการศึกษา สอนและฝึกหัดให้นักเรียนรู้จักการทำงานเป็นกลุ่ม และการรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลของผู้อื่น โดยใช้กิจกรรมกลุ่มสนใจ กิจกรรมชมรม กิจกรรมกลุ่มสี่ และกิจกรรมที่ต้องทำงานร่วมกัน 3) จัดกิจกรรมเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดี เกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีการฝึกปฏิบัติการการเลือกตั้งในโรงเรียนในระดับต่างๆ 4) จัดกิจกรรมเพื่อการรู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ การเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์โดยจัดกิจกรรมเพื่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองกับชุมชน 5) จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม และประเทศชาติโดยมีกิจกรรมรองรับ

ส่วนที่ 3 ขั้นตอนการนำไปใช้

1. โครงสร้าง (Structure) ความเชื่อมโยงซึ่งกันและกันขององค์ประกอบต่างๆ ที่จะช่วยทำให้รูปแบบสามารถใช้ได้ผล

2. การตัดสินใจ (Decision Making) กระบวนการเลือกทางให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของรูปแบบ โดยการบริหารสถานศึกษาควรจะเป็นไปตามนโยบายและแบบแผนที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดแต่ให้ปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมของแต่ละสถานศึกษา

3. แนวทางการประเมิน การกำหนดแนวทางและเครื่องมือในการประเมินผลรูปแบบ เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบว่ารูปแบบทำหน้าที่ตามที่ออกแบบไว้มากน้อยเพียงใด การดำเนินงานพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียน สามารถดำเนินการเป็นผลสำเร็จได้อย่างชัดเจน

ส่วนที่ 4 เงื่อนไขความสำเร็จ

บริบทของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เช่น หลักสูตร วิทยุทัศน์ นโยบาย กิจกรรม ตลอดจน การจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมประชาธิปไตย บูรณาการกับ สาระนิยธรรม 6 ได้แก่ 1) เมตตาคุณธรรม บูรณาการหลักสูตรแกนกลางการศึกษา มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ผู้เรียนเป็นคนดี มีคุณธรรม ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย 2) เมตตาจริยธรรม มีเจตคติที่ดีต่อกัน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง การพูดจาสุภาพถูกกาลเทศะ พูดด้วยเมตตา การแสดงความเคารพต่อสถานที่ที่ร่วมกัน 3) เมตตาเมตตาธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทย มีปัญญาพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ มีความหวังดีต่อกัน ประรณาดูดีต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรโรงเรียนการใช้เหตุผล 4) สาธารณโภคี ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย เรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ โอบอ้อมอารี เพื่อแม่ แบ่งปันในทุกกิจกรรม แบ่งกันใช้สถานที่อย่างเท่าเทียมยุติธรรม 5) สีสสามัญญตา มีความประพฤติสุจริตดีงาม ปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม ปฏิบัติตามกฎหมายระเบียบวินัยของ

สังคม ประพฤติสุจริตไว้ใจกันรักษาสภาพแวดล้อม 6) ทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นชอบร่วมกัน มีความสุขมีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ ยึดถือในหลักการอุดมคติร่วมกัน มีความเห็นถูกต้องร่วมกันในการดูแล โดยสรุปรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญที่นำมาอภิปรายผลดังต่อไปนี้

รูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 4 ส่วน

ส่วนที่ 1 ส่วนนำ ได้แก่ 1) สภาพแวดล้อม ได้แก่ หลักสูตร นโยบาย วิสัยทัศน์ พันธกิจของโรงเรียนประถมศึกษา 2) หลักการประชาธิปไตย 12 ข้อ 3) วัตถุประสงค์ 4 ข้อ โดยสอดคล้องกับงานวิจัยของวันชัย หวังสวาสดิ์ (2559) ที่ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วยองค์ประกอบที่ 1 การบริหารแบบมีส่วนร่วม องค์กรประกอบที่ 2 หลักสูตรสถานศึกษาที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตย องค์กรประกอบที่ 3 การจัดกิจกรรมเพื่อสร้างวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา องค์กรประกอบที่ 4 การสร้างบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน โดยองค์ประกอบหลักการบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการขับเคลื่อน

ส่วนที่ 2 ตัวแบบ ประกอบด้วย 1) ระบบงาน ได้แก่ 1) องค์กรประกอบของประชาธิปไตย 3 ด้าน ได้แก่ ด้านหลักสูตรสถานศึกษาที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตย คือ หลักสูตรพลเมืองดีวิถีประชาธิปไตยด้านการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน ได้แก่ 1) กิจกรรมการเรียนรู้ เรื่อง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข 2) กิจกรรมการเรียนรู้ เรื่อง ความเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยและค่านิยมหลัก 12 ประการ 3) กิจกรรมการเรียนรู้ เรื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เรื่องเล่าชาวสภา ด้านการจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมประชาธิปไตย สอดคล้องกับงานวิจัยของสมนึก ปัญญาสิงห์ (2558) ที่ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยชุมชน: กรณีศึกษา ตำบลนาชุมแสง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ต้องสร้างความต่อเนื่องในการพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง เช่น การสร้างผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ การพัฒนาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมืองภาคพลเมือง ประชาธิปไตยชุมชนและบทบาทของสภาองค์กรชุมชนตำบลร่วมกับประชาชนในตำบลโดยอาศัยการดำเนินกิจกรรมการเมืองภาคพลเมืองและกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยชุมชนแบบประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินงานของสภาองค์กรชุมชนตำบลอย่างต่อเนื่องหรือเป็นระยะจากองค์กรภายนอกชุมชน เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน กองทุนพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง และองค์กรภาครัฐในพื้นที่

ส่วนที่ 3 ขั้นตอนการนำไปใช้ ประกอบด้วย 1) โครงสร้าง) 2) การตัดสินใจ และ 3) แนวทางการประเมิน รายงานผลตามแผน/โครงการ/กิจกรรมที่มอบหมายให้ดำเนินการ จัดกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆ ฝึกปฏิบัติประชาธิปไตยในโรงเรียน ประยุกต์ใช้และขยายผลประชาธิปไตยในชุมชนโดยมีกิจกรรมที่เป็นนวัตกรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาพร ชัยฤกษ์ (2552) ที่ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของกิจกรรม ได้แก่ การจัดตั้งชุมนุมในโรงเรียน การแสดงละคร การอบรมเรื่องประชาธิปไตย การนำเสนอบทความหน้าเสาธง กิจกรรมเสียงตามสายในโรงเรียนและการแข่งขันตอบปัญหาประชาธิปไตยนอกจากนี้

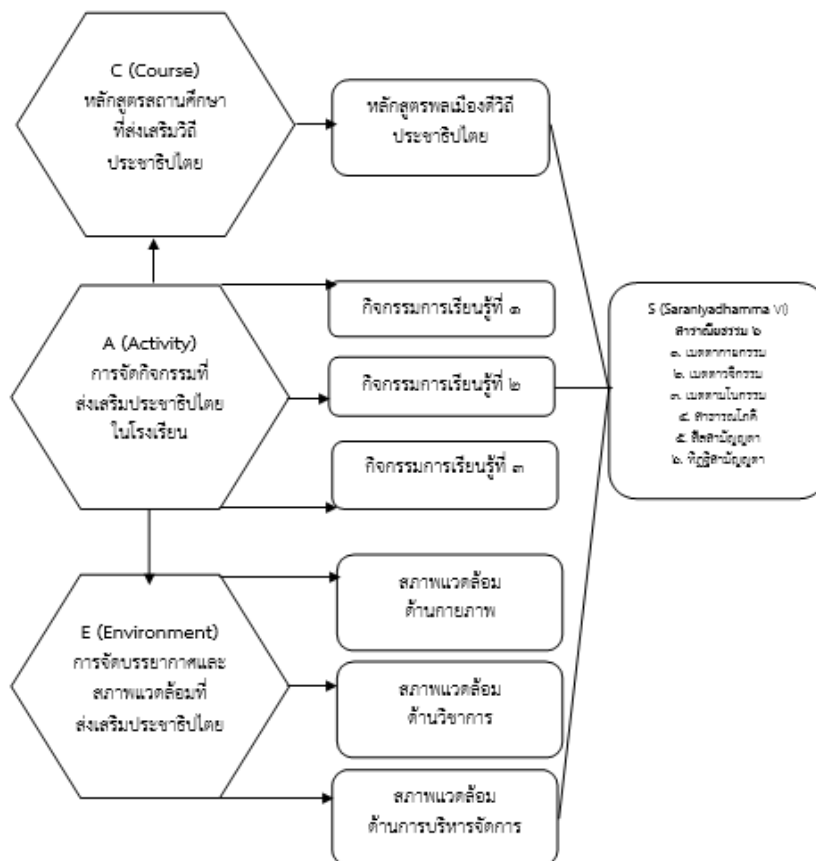

ผู้วิจัยได้ทดลองศึกษาเชิงปริมาณจากตัวแทนเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการเสริมสร้างประชาธิปไตยและธรรมาภิบาลในจังหวัดกระบี่ พบว่า เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น จากก่อนเข้าร่วมกิจกรรม แสดงให้เห็นว่า การดำเนินกิจกรรมของโครงการดังกล่าวมีส่วนทำให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยเพิ่มมากขึ้น

ส่วนที่ 4 เงื่อนไขความสำเร็จ ขึ้นอยู่กับบริบทของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานเช่น หลักสูตร วัสดุทัศน นโยบาย กิจกรรม ตลอดจน การจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมประชาธิปไตย ของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สอดคล้องกับงานวิจัยของวันชัย หวังสวาสดิ์ (2559) ที่ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการดำเนินการได้โดยผ่านกระบวนการ 3 ขั้นตอนคือ การวางแผน การสั่งการและการควบคุม และเมื่อทั้ง 4 องค์ประกอบดำเนินการได้ครบตามรูปแบบดังกล่าวจะทำให้รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

องค์ความรู้การวิจัย

องค์ความรู้จากการวิจัยครั้งนี้เป็นรูปแบบโรงเรียนธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ “CAES” ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย CAES

จากภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย “CAES” อธิบายได้ดังนี้

C = Course หลักสูตรสถานศึกษาที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตย คือ หลักสูตรพลเมืองดีวิถีประชาธิปไตย

A = Activity การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน คือ กิจกรรมการเรียนรู้ใน 3 กิจกรรม ได้แก่ 1) กิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข 2) กิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องความเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยและค่านิยมหลัก 12 ประการ 3) กิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เรื่องเล่าชาวสภา

E = Environment การจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมประชาธิปไตย คือ 1) สภาพแวดล้อมด้านกายภาพ ได้แก่ การจัดบริเวณโรงเรียน อาคารเรียน อาคารประกอบ ห้องเรียน ห้องประกอบ ครุภัณฑ์ และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่คำนึงถึงความสะอาด สดชื่น ร่มรื่น สวยงาม มีชีวิตชีวา มีความสร้างสรรค์ สะดวกสบายต่อการใช้ มีความปลอดภัย คุ่มค่า และเกิดประโยชน์ 2) สภาพแวดล้อมด้านวิชาการ ได้แก่ การจัดสภาพแวดล้อมเสริมทางการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน การสนับสนุนทางวิชาการต่างๆ และการจัดปฎิบัติพิเศษประชาธิปไตยในโรงเรียน 3) บรรยากาศด้านการบริหารจัดการ ได้แก่ การส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียน การส่งเสริมความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงาน การสร้างเครือข่ายประชาธิปไตยในโรงเรียนกับโรงเรียนต่างๆ การใช้เหตุผลการบูรณาการการแก้ปัญหาเชิงสร้างสรรค์ การอภิปรายข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างผู้เรียนโดยมีครูเป็นผู้แนะนำและให้คำปรึกษา การส่งเสริมให้มีการโต้วาที่ภายในโรงเรียน การจัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยภายในโรงเรียน และการจัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงภายในโรงเรียน

S = Saraniyadhamma VI สาราณียธรรม 6 การบูรณาการหลักสูตรแกนกลางมุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ผู้เรียนเป็นคนดี มีคุณธรรม ประกอบอาชีพสุจริต มีเจตคติที่ดีต่อกัน 1) เมตตาทายกรรม แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทย 2) เมตตาวจีกรรม มีเจตคติที่ดีต่อกัน 3) เมตตาเมทกรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทย 4) สาธารณโภคี ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย 5) สีลสามัญญุตตา มีความประพฤติสุจริตดีงาม ปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบวินัย 6) ทิฏฐิสามัญญุตตา หมายถึง มีความเห็นชอบร่วมกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมมีการจัดกิจกรรมให้เป็นไปตามนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการเพื่อปลูกฝังเยาวชน ของชาติให้มีคุณภาพระเบียบวินัยความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์และ เลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

1.2 สถานศึกษา ควรส่งเสริมห้องเรียนห้องปฏิบัติการเอื้อต่อการส่งเสริมประชาธิปไตย

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรทำการศึกษาระบบการส่งเสริมธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

2.2 ควบศึกษานวัตกรรมการส่งเสริมธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

2.3 ควบศึกษากลยุทธ์การสร้างธรรมาธิปไตยของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

เอกสารอ้างอิง

- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2552). การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: ปิสนิเนสอาร์แอนด์ดี.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2553). พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 3 พ.ศ. 2553 เล่ม 127 ตอนที่ 45 ก. แหล่งที่มา <http://www.kormor.obec.go.th> สืบค้นเมื่อ 20 พ.ย. 2563.
- ลิขิต อีร์ควิน. (2554). หลักการประชาธิปไตย 12 ประการที่นักการเมืองต้องเข้าใจและยึดถือ. แหล่งที่มา <https://mgronline.com/daily/detail/9490000055325> สืบค้นเมื่อ 20 พ.ย. 2563.
- วันชัย หวังสวาสดิ์. (2559). รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2556). สุขภาพคนไทย: ปฏิรูปประเทศไทยปฏิรูปโครงสร้างอำนาจ เพิ่มพลังพลเมือง. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมนึก ปัญญาสิงห์. (2558). การพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยชุมชน: กรณีศึกษา ตำบลนาชุมแสง อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมหมาย จันทรเรือง. (2563). โรงเรียนประชาธิปไตย. แหล่งที่มา https://www.matichon.co.th/columnists/news_366282 สืบค้นเมื่อ 20 พ.ย. 2563.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2551). คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประชาธิปไตย สำหรับครู-อาจารย์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3. กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2563). ข่าวประกาศสำนักงานคณะกรรมการเลือกตั้ง. แหล่งที่มา <https://www.ect.go.th>. สืบค้นเมื่อ 20 พ.ย. 2563.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2555). แนวทางการนำมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐานสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2551). แนวทางดำเนินงานของคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาและคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : ครูสภา.
- สิทธิ์ โพธิ์แทน. (2554). แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : สำนักงานรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สุภาพร ชัยฤกษ์. (2552). การเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย : ศึกษาผลการดำเนินงานโครงการเสริมสร้างประชาธิปไตยและธรรมาภิบาล. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.